

borrowings such as: артикулахъ – артыкулы, архима(н)дриты – архимандрыты, Витовто(м) – Вытольтъ, Дави(д) – Давыдовский, Жикмонтъ – Жыкгимонъта, крылошаны – крылошаны, манастирю – монастырю, пенизи – за пин-зы and so on.

*Consequently, sound **u**, of front-middle row and middle getting up occupied the place of former vowels **ы** та **і**, so the reflexes of ***i** та ***y** completely coincided.*

*The change of old Ukrainian vowels ^u_i > **u** with the centers in Bukovyna, Halychyna, Podillia became typical for all Ukrainian territory.*

Key words: *record, vocalism, reflexation, variant, area.*

УДК 811.161.2:81'373.2

Цілина М. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови, літератури та східних мов
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
E-mail: macilin@ukr.net

УКРАЇНСЬКІ ІДЕОНІМИ XIX СТ.

У статті представлено один із періодів хронологічної класифікації українських ідеонімів, зокрема розглянуто такий їх тип за часом виникнення, як нові ідеоніми (виникли у XIX ст.). З'ясовано динаміку їх утворення, варіативність, особливості присвоєння чи зміни назв, жанрово-ономастичні трансформації, у деяких випадках – структурні та семантичні модифікації.

Ключові слова: *ідеоніми; нові ідеоніми; артіоніми; бібліоніми; гемероніми; поетоніми; хрононіми.*

Однією з найменш вивчених українських онімічних систем є ідеоніміка. Найбільшу увагу дослідників усіх ономастичних шкіл у цій галузі привертала поетоніміка, частково бібліоніміка, гемероніміка, хрононіміка, і майже не освоєною й дотепер залишається артіоніміка. Особливо важливими є теоретичні напрацювання, оскільки вони є універсальним для усіх цих підсистем. Саме тому питання хронологічної класифікації ідеонімів є, так би мовити, на часі.

Як зазначала О. В. Суперанська, «... хронологічний аспект властивий усім категоріям власних назв, кожна епоха має свої типові моделі і морфеми-наповнювачі, тому аналіз онімів у цьому плані може бути дуже перспективним для низки історичних та етнографічних досліджень» [5, с. 173]. З іншого боку дослідниця підкреслює, що хронологічна класифікація – це дуже складна і серйозна ономастична градація, тісно пов'язана з історією, археологією, діалектологією, і найповніше вона може бути проведена в топонімії й антропонімії.

Хронологічний поділ власних назв ґрунтується на «встановленні відносного або абсолютного часу виникнення назви, вияву першої згадки певної назви у пам'ятках писемності; віднесення її до певного ряду, типового для даної епохи, за допомогою фонетичного, морфологічного або етимологічного аналізу» [4, с. 52].

Щодо впровадження такого принципу до розгляду власних найменувань загалом в українській теоретичній ономастиці приділялася незначна увага. Так, В. В. Німчук, пропонуючи власний реєстр ономастичних термінів, поділяє оніми за суспільними формаціями, виділяючи пропріальну лексику родового, родово-племінного, племінного, ранньофеодального і феодального періодів та доби капіталізму і соціалізму [3, с. 34]. Звичайно, в сучасних реаліях розвитку українського мовознавства такий поділ, мабуть, не може бути прийнятим для подальшої розробки, однак, попри все, заслуговує на увагу як одна із перших спроб торкнутися не розробленої досі проблеми.

Своє намагання поділити літературно-художню антропонімію за хронологічними ознаками репрезентував у своєму дослідженні Л. О. Белей [1]. Хронологічні рамки вивчення назв у його науковій рбзвідці окреслювали часові межі кінця XVIII – XX ст., де учений виокремив 5 періодів. Безперечно, українська літературно-художня антропонімія – одна з найчисельніших ідеонімічних підсистем з виразними хронологічними ознаками і, напевно, не повинна обмежуватися цим хронотопом, бо має й періоди свого функціонування до кінця XVIII і у XXI ст.

Свою хронологічну структуруацію ономастикону не обминув у своїх монографіях і М. М. Торчинський. Він пропонує власну хронологізацію власних назв, пов'язуючи з часом виникнення власних назв або **абсолютним** (коли відомий рік виникнення пропріатива), або **відносним**, коли на підставі різних екстра- та інтралінгвальних ознак визначається принаймні століття, коли така назва мала з'явитися. Причому вчений також наголошує, що слід розрізняти дві дати – виникнення оніма і час його першої фіксації у писемних пам'ятках. Усі оніми української мови він поділяє на чотири групи: 1) архаїчні, що виникли до XI ст.; 2) давні, які виникли в XI – XVIII ст.; 3) нові – постали у XIX–XX ст.; 4) новітні – у XXI ст. [6, с. 284]. Можна сказати, що ця типологія одна з досконаліших у сучасній ономастиці, оскільки збігається з етапами в історії української літературної мови – починаючи від її витоків і до сьогодення. Причому з-поміж усіх онімів у хронологічному зрізі проглянуто й ідеоніми. Безумовно, автор, намагаючись охопити усі категорії власних назв, згадує ідеоніми лише побіжно, відтак актуальною є поглиблена хронологізація таких пропріативів. Отже, спираючись на подану градацію, проаналізуємо хронологічні типи нових ідеонімів, що виникли і функціонували у XIX ст.

Кількість нових власних назв, починаючи з 2-ої пол. XIX ст., невпинно зростала. Однак системного хронологічного розвитку найменувань об'єктів духовної діяльності людини в науковій літературі так і не подано. Тому, зважаючи на очевидну потребу репрезентувати цей хронологічний зріз українських ідеонімів, спробуємо максимально представити спектр ідеонімічних секторів. Темпоральний зріз у два сторіччя має занадто значний обсяг таких найменувань, тому вважаємо за необхідне розподілити нові ідеоніми на ті, що функціонували у XIX, та окремо ті, що створені у XX ст. Звичайно, такий поділ може бути дещо умовним з огляду на те, що деякі автори ідеонімів жили і творили на межі століть. Однак, незважаючи на це, вважаємо, що і в XIX, і у XX ст. простежувалися певні зміни у динаміці такого назвотворення, зумовлені, перш за все, історично, що й дає підстави розглядати такі ідеоніми нарізно. Усі пропріативи на позначення назв творів духовної сфери будемо розглядати за такими групами: **артіоніми** (власні назви мистецьких творів [6, с. 203]), **бібліоніми** (власні назви будь-якого писемного твору: художнього, релігійного, наукового, політичного тощо [4, с. 42]), **гемероніми** (власні назви органів періодичного друку [4, с. 46]), **поетоніми** (пропріативи, які засвідчені в художніх творах [6, с. 226]), **хрононіми** (власні назви історично вагомих відрізків часу [4, с. 147]). Ці види у подальшому матимуть свою градацію на сектори, підвиди тощо й аналізуватимуться у довільному порядку.

Розгляд так званої нової ідеонімної лексики слід розпочати з *«Енеїди»* І. Котляревського (1798 р.). Звернімо увагу на те, що час утворення назви не окреслюється XIX ст., однак загальновідомо, що виходом у світ цього твору ознаменований початок функціонування української мови. Найменування є прикладом запозичення однойменного ідеоніма у римського поета Вергілія. Така міграція власних назв з однієї мови в іншу не є свідченням прямого запозичення, адже ця назва, з одного боку, транслітерована українською, а з іншого – несе зовсім інше ідейне навантаження і має зовсім відмінний жанр (у Вергілія *«Енеїда»* – героїчна поема, в І. Котляревського – бурлескно-травестійна). У цій поемі значною кількістю представлено **поетонімію**. Зокрема, І. Котляревський у твір уводить етноніми – назви давніх народів: *греки, троянці, латиняни, сицилійці, рутульці, сакранці, аркадяни*; їх просторічні найменування: *жид, лях, москаль, татарва, турчин*. Теоніми, міфоніми й історичні особи греко-троянського і латинського походження в автора тісно пов'язані: *Юпітер, Зевс, Юнона, Нептун, Меркурій, Еол, Феб, Марс, Дідона, Еней, Купідон, Анхіз, Абсент, Низ, Прометей, Іул, Орфей, Геркулес*.

Літературно-художня антропонімія в цій поемі – це українські козацькі імена: *Петько, Терешко, Пархом, Стецько, Лазар, Остап*; імена по батькові: *Іул Енейович, Палант Евандрович, Тезейович пан Іпполит*. Топопоетонімія репрезентована назвами *Італія, Карфаген, Олімп, Рим, Сицилія, Тибр, Троя, Тула, Полтава, Кубань, Глухов, Івашки, Пушкарівка* та ін., що може, напевно, порівнятися лише з топоніміконом у творчості Т. Шевченка. Порівняймо його топоніми: *Львів, Андруші, Байбузи, Балта, Бихів, Борзна, Бориспіль, Будища, Вишгород, Гоноратка, Гончарівка, Москва, Петербург, Полоцьк, Новгород, Астрахань, Аральське море, Байкал, Варшава, Прага, Бессарабія, Босфор, Афіни* та ін. Таким чином, на прикладі «Енеїди» І. Котляревського можемо засвідчити, що ніколи до цього часу українська поетонімія не була такою чисельною в окремо взятому творі.

Загалом українська **біблійонімія** XIX ст. – велика за обсягом і розгалужена за секторами система, що має вияв, перш за все, у найменуваннях збірок оповідань, поезій та художніх творів, що у мовознавчій літературі кваліфікуються як **когезіоніми** [6, с. 211]: поетична збірка Т. Шевченка «*Кобзар*» (1840 р.), поетична збірка «*Ворскло*» Я. Щоголева (1883 р.), збірка байок Є. Гребінки «*Малоросейские приказки*» (1834 р.), книга «*Малороссийских повестей, рассказываемых Грыцьком Основьяненком*» Г. Квітки-Основ'яненка (1834 р.), збірка новел В. Стефаника «*Синя книжечка*» (1899 р.), книги Марка Вовчка «*Народні оповідання*» (1857, 1862 рр.). Оскільки на цей час в українській белетристиці чітко розмежовуються три літературні роди, формується і відповідний назвотворчий поділ найменувань творів на **прозоніми** (власні назви прозових творів [6, с. 210]): «*Маруся*» (повість Г. Квітки-Основ'яненка, 1832 р.), «*Людина*» (повість О. Кобилянської, 1886 р.), «*Михайло Чарнишенко или Малороссия восемьдесят лет назад*» (роман П. Куліша, 1843 р.), «*Хмари*» (роман І. Нечуя-Левицького, 1874 р.), «*Хіба ревуть воли, як ясла повні?*» (роман Панаса Мирного та І. Білика, 1875 р.), «*Лихий попутав*» (оповідання Панаса Мирного, 1872 р.), «*Новина*» (новела В. Стефаника, 1899 р.) та ін.; **поезоніми** (власні назви поетичних творів [6, с. 210]): вірш «*Запорозький марш*» Я. Щоголева (1898 р.), поема «*Варнак*» (1848 р.), балада «*Причинна*» (1837 р.) Т. Шевченка; **драмоніми** (власні назви драматичних творів [6, с. 210]): драми «*Назар Стодоля*» Т. Шевченка (1843 р.), «*Талан*» М. Старицького (1893 р.); трагедії «*Сава Чалий*» М. Костомарова (1838 р.), «*Довбуш*» Ю. Федьковича (1867–1882 рр.); комедії І. Карпенка-Карого «*Мартин Боруля*» (1886 р.), «*Сто тисяч*» (1889 р.). Деякі з художніх творів поділяються на частини, розділи, назви яких – **артикулоніми** [6, с. 211]. Наприклад, у поемі Т. Шевченка «*Гайдамаки*» розділи мають назви «*Галайда*», «*Конфедерати*», «*Титар*», «*Червоний бенкет*», «*Бенкет у Лисянці*», «*Лебедин*», «*Гонта в Умані*» та ін.

Подальший поступ відзначаємо й у розвитку **логосонімної** лексики. Так, з'являються навчальні книги: «*Граматика малороссийского наречия*» О. Павловського (1818 р.), «*Граматика языка словенорусского*» І. Могильницького (1823 р.), «*Граматика русского языка*» Я. Головацького; посібники «*Руська читанка для низших клас середніх шкіл*» Ю. Романчука (1879 р.), «*Методична граматика языка малорусского*» П. Дячана (1865 р.). Вузькоспеціалізованими науковими працями, наприклад у галузі фольклору, є «*Руська народна музика, великоруська й малоруська в її будові мелодичній і ритмічній*» П. Сокальського (1888 р.), «*Купала на Волині*» Лесі Українки (1894 р.), «*Запоріжжя в залишках старовини та переказах народу*» Д. Яворницького (1887 р.), монографія Я. Головацького «*Народні пісні Галицької і Угорської Русі*» (1878 р.), стаття І. Франка «*Карпатські бойки і їх родинне життя*» (1887 р.), у галузі математики – монографія М. Ващенко «*Теорія визначників і теорія форм*» (1877 р.), С. Ярошенка – «*Проектна геометрія*» (1880 р.), статті М. Остроградського «*Розрахунок підвищення води у насосі*» (1851 р.), В. Єрмакова «*Із лекцій з інтегрування диференційних рівнянь*» (1880 р.) тощо.

Тогочасні **документоніми** (власні назви документів [6, с. 209]) – «*Валуєвський циркуляр*» (1863 р.), «*Емський указ*» (1876 р.) та *Маніфест про скасування кріпосного права «Загальне положення про селян, звільнених від кріпосної залежності»*, виданий 19 лютого 1861 р. царем Олександром II чи менш відомі, наприклад, «*Указ військовому міністерству про мундири генералів козацьких військ*», «*Положення про переселення козацьких військ із внутрішніх губерній на Кавказ*» (1832 р.) та ін.

У XIX ст. значно збільшується кількість **гемеронімів** – альманахи «Ластівка» (1841 р.), «Сніп» (1841 р.), «Молодик» (1843–1844 рр.), «Южно-русский сборник» (1848 р.); українські видання в Галичині: «Русалка Дністровая» (1837 р.), «Зоря», «Правда», «Народ», «Життя і слово». 1898 р. під проводом І. Франка та М. Грушевського почав виходити «Літературно-науковий вісник». Крім того, у Львові почали функціонувати спеціальні друковані органи – «Етнографічний збірник» (1895 р.), «Матеріали до українсько-руської етнології» (1899 р.) та ін.

Розвиток драматичного мистецтва сприяв появі **спектаклонімів** (назв театральних вистав [6, с. 205]). Однак щодо таких найменувань спостерігається певний жанровий синкретизм. Ідеться, зокрема, про те, що назви типу «Наталка Полтавка» І. Котляревського (1819 р.), що стала, за словами І. Карпенка-Карого, «праматір'ю українського театру», була не тільки драматичною п'єсою, а й характеризувалися причетністю до музичного жанру. Це засвідчив сам автор, який на титульній сторінці автографа написав «Наталка Полтавка. Опера малороссійская» [2, т. 4, кн. 2, с. 211]. Проте вважаємо, що з мовного боку це не є поєднанням оніма із двох жанрів, а швидше про певну пропріативну тезойменність чи, можливо, навіть багатозначність, бо ідейно-тематичне спрямування цих творів одне, ті ж герої, а найменування схожі чи варіюються залежно від жанрового наповнення. Спостерігаються явища і зворотнього плану – беруться сюжети знаних письменників і драматургів, переробляються на власний кшталт і отримують нову назву. Порівняймо найменування поставленої 1848 р. у Коломиї комедіоопери «Дівка на видання, або На миловане нема силованя» У. Озаркевича, що була переробкою «Наталки Полтавки», чи «Жовнір-чарівник» – таку назву отримав «Москаль-чарівник» у Галичині. До речі, ці назви матимуть свою проекцію і у майбутньому. Так, за оперою «Наталка Полтавка» знято однойменну кінокартину 1936 р. і телефільм 1978 р., тобто сценоніми стали основою для утворення фільмонімів.

В українській ономастиці XIX ст. існували й інші **опероніми** (назви музично-драматичних творів, що поєднують сольний, ансамблевий та хоровий спів, інструментальну музику, сценічний та декораційний види мистецтва) літературного походження [6, с. 205]), найвідоміші з яких – «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка (1836 р.), «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (1862 р.), «Різдвяна ніч» (1874 р.), «Утоплена» (1885 р.), «Тарас Бульба» (1890 р.), дитячі опероніми «Коза-Дерева» (1888 р.), «Пан Коцький» (1891 р.) та інші твори М. Лисенка; «Майська ніч» П. Сокальського (1862–1876 рр.), «Катерина» М. Аркаса (1897 р.) тощо.

Поряд з оперонімами, в ідеонімічній системі того часу з'являються **оперетоніми** (назви вистав переважно комедійного характеру, у якій вокальні та інструментальні музичні номери, а також танці чергуються з розмовними діалогами [6, с. 206]), що стали логічним продовженням популярних на той час водевілів: «Кум-мірошник, або Сатана в бочці» Д. Дмитренка (1850 р.), «Бувальщина, або На чужий коровай очей не поривай» А. Вельсовського, «Як ковбаса та чарка, минеться і сварка» М. Старицького (1872 р.), «За сиротою і Бог з калитою, або ж Несподіване сватання», «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького (1882 р.), «На Немань іду» (1872 р.) та «Ой не ходи, Грицю, на вечорниці» (1873 р.) В. Александрова.

На межі поетичної творчості і музики у цей час створюються тезойменні оніми, що позначають назву вірша, з одного боку, найменування пісні – з іншого, а мовою ономастичної термінології – уже згадані **поезоніми** і **мелосоніми** (власні назви пісенних творів [6, с. 207]). Це написані ще у 40–50-их рр. XIX ст. пісні: «Мир вам, браття» на слова І. Гулашевича, «Щаст'я нам Боже» на слова М. Рудковського, «Я щасний, руську матір маю» на слова С. Литвиновича, пісня-хор «Ще не вмерла Україна» на текст П. Чубинського. Чимало мелосонімів утворилося з назв віршів поетів-романтиків, зокрема оніми на позначення словоспівів М. Глінки «Гуде вітер вельми в полі», «Не щебечи, соловейку» на слова В. Забіли, з'явилася велика кількість назв пісень на слова Т. Шевченка «Ой одна я, одна», «Нащо мені чорні брови», «По діброві вітер вие», «Садок вишневий коло хати», «Ой стрічечка до стрічечки», «Мені однаково», «У неділю вранці-рано» та ін.; на слова І. Франка написано пісні «Безмежнеє поле», «Оце тая стежечка», «Я не кляв тебе, о зоре», «Ой що в полі за димове».

Характерними особливостями назвотворчого процесу того часу було введення пісень у п'єси, назви яких з ідеонімів перетворювалися на **ідеопоетоніми** (найменування об'єктів ідеологічної сфери в художніх творах [6, с. 234]). Так, у середині п'єси «Наталка Полтавка» є козацькі пісні «Гомін, гомін по діброві», «Ворскла – річка невеличка», романси «Віють вітри, віють буйні...», «Сонце низенько»; пісня «Хусточко моя шовковая» – у «Сватанні на Гончарівці» Гр. Квітки-Основ'яненка; пісня «Рече та стогне Дніпр широкий» – у п'єсі М. Кропивницького «Дай серцю волю, заведе в неволю». Причому саме таких найменувань із вказаними раніше за першими рядками поезій назвами у текстах немає. Оніми на позначення пісень у драматичних творах або пронумеровані, як у «Наталці Полтавці» (попереду кожної пісні – номер, всього 19), означені музичною термінологією, як у «Сватанні на Гончарівці» (дуєт, терцет) чи просто окреслені ремарками (співають, ідуть і співають, танцює і співає, приспівує і танцює), як у п'єсі М. Кропивницького «Дай серцю волю, заведе в неволю». Звісно, таке ідеонімотворення не ідентифікує самих пісень, тому й маємо ті оніми, що вирізняють один пісенний твір від іншого, утворений невідомо ким і коли за першим рядком вірша. Ще одна цікава жанрова й ономастична метаморфоза виявляється тоді, коли ці самі назви опиняються в аналогічних не художніх, а сценічних творах. При цьому вони кваліфікуються як **артідеооніми** (найменування тих об'єктів, що пов'язані з нематеріальною сферою діяльності людини, але не в художній літературі, а в інших видах мистецтва [6, с. 252]).

В ідеонімотворенні назв образотворчих творів у XIX ст. продовжуються традиції найменувань творів портретописання, репрезентовані **імажонімами** (власними назвами творів образотворчого мистецтва [6, с. 203]) «Портрет І. В. Ламби» Д. Левицького (1801 р.), «Портрет Івана Котляревського» І. Боровиковського (1818 р.), «Портрет київського бургомістра Петра Борщевського» В. Боровиковського (1816 р.), «Портрет Красовського» К. Юшкевич-Стаховського (1833 р.), «Портрет М. Г. Рєпніна» П. Левицького (1820 р.) та ін. Продовжує розвиватися й іконописання, представлене онімами «Спаситель», «Богоматір», «Архангел Михаїл», «Архангел Гавриїл» (1815–1816 рр.). Інші тематичні спрямування живопису зафіксовані в назвах відомих на той час художників: «Краєвид з селянами» І. Сошенка (1840 р.), «Катерина» Т. Шевченка, «Весілля в Київській губернії» (1891 р.) В. Пимоненка (1891 р.), «Ранок. Отара в степу» С. Васильківського (1884 р.), «Гуцул» К. Устияновича (1891 р.).

Поширеними у цей час стають і **графіконіми** (власні назви графічних об'єктів [6, с. 204]), що репрезентують, зокрема, найменування класика художнього мистецтва Т. Шевченка: «Автопортрет» (1847 р.), «Портрет К. А. Бажанової» (1854 р.), «Рослини» (1856 р.), «В Астрахані», «Казань» (1857 р.) та ін.; назви галицького художника К. Ауера: «Вид Львова з півночі» (1830 р.), «Новий ринок у Бродах» (1843–1845 рр.), «Вид Бережан» (1848 р.). До цієї тематичної групи онімів належать і власні назви гравюр (**гравюроніми** [6, с. 204]): «Католицький чернець» (1841 р., назва гравюри на сталі), «Знахар» (1841 р., назва гравюри на дереві), найменування офортів «Дві дівчини» (1858 р.), «Українські дівчата» (1858 р.); «Кара колодкою», «У в'язниці», «Програвся в карти» (1856–1857 рр.) Т. Шевченка; «Хлопчик-жебрак з собачкою», «Українська дівчина» (1860 р.) – Л. Жемчужникова. Зазначена пропріативна група доповнюється онімами на позначення серій офортів та альбомів: «Галичина в картинах» (альбом А. Ланге, 1837–1838 рр.), «Живописная Украина», «Притча про блудного сина» (серія офортів Т. Шевченка).

Скульптуроніми XIX ст. представлені найменуваннями монументальних споруд: *монумент Слави* в Полтаві (М. Амвосимов, 1805–1811 рр.), «Пам'ятник князю Володимиру» (А. Тон, 1853 р.), «Пам'ятник Б. Хмельницькому» в Києві (М. Микишин, 1888 р.), «Пам'ятник І. Котляревському» (Л. Позен, 1896–1902 рр.) у Полтаві; назвами рельєфів: «Торгівля» – рельєф на постаменті пам'ятника А.-Е. Рішельє в Одесі (І. Мартос, 1822–1823 рр.), «Надгробок К. Розумовському» в Батурині (І. Мартос, 1803–1805 рр.), барельєфи «Зима», «Осінь», «Нептун» на будинку вулиці Вірменської у Львові (Г. Красуцький, 1860–1870 рр.); скульптур: «Скіф» (І. Кавалерідзе, 1889 р.), алегоричних фігур Університету імені І. Франка у Львові «Галичина», «Труд», «Освіта» (Т. Ригер, 1881 р.).

На межі 1830–1840 рр. з'являються перші фотографічні знімки у Галичині, а в середині XIX ст. фотографування поширюється і на іншу частину України. Відомі такі фотороботи того часу: «Будівництво будинку М. Грабовського» (1859 р.), «Аскольдова могила», «Софійський собор», «Фролівський монастир» (1864 р.) Д. Біркіна, «Прибуття першого робочого потягу колії Балта – Київ 23 серпня 1868 року», «Володимирська гірка під час січневого хресного ходу з народом та військами» (1870-ті рр.) Ф. де Мезера.

У XIX ст. в Україні активно розвивається цирк. В ономастичній системі у цей час з'являються назви циркових вистав, номерів – **ареноніми** [6, с. 206]: «Мазепа» (назва номера пантоніми цирку братів Нікітіних, 1885 р.), «Моя кохана» (1884 р.), «Невільник» (за творами Т. Шевченка, 1890 р.), «Запорожець» (1898 р.), «Тарас Бульба» (номери цирку М. Труцці, 1890 р.).

Хрононімія XIX ст. – це *Антикріпосницький рух під проводом Устима Кармелюка* (1813–1835 рр.), *Повстання Чернігівського полку* (1825 р.), *Польське повстання 1830 р.*, що поширилось і на Східну Галичину, *Кримська війна 1853–1856 рр.*

Отже, нові ідеоніми XIX ст. репрезентують широку палітру пропріативної лексики, досить чисельної за своїм кількісним складом і різноманітної за секторальною належністю ідеонімічних класів. Така динаміка утворення цих власних найменувань зумовлена, перш за все, екстралінгвальними чинниками. Серед ідеонімів XIX ст. знайдено велику кількість тезойменних – однакових назв творів різних жанрів, що засвідчує поліфункціональність таких пропріативів.

Список використаної літератури

1. Белей Л. О. Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII–XX ст.: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 – українська мова. – Ужгород, 1997. – 48 с.
2. Історія української культури: у 5 т. / Б. Є. Патон; НАН України. – К.: Наукова думка, 2001 – 2013. – Т. 4., Кн. 1: Українська культура першої половини XIX ст. / ред. Г. А. Скрипник. – К., 2008. – 1008 с.; Т. 4., Кн. 2: Українська культура другої половини XIX ст. / ред. Г. А. Скрипник. – К., 2005. – 1295 с.
3. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект) / В. В. Німчук // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К.: Наукова думка, 1966. – Вип. I. – С. 24–43.
4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
5. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
6. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.
7. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 10-ти томах / відп. ред. В. І. Касіян. – К., 1961–1964.

Цилюна М. Н. Украинские идеонимы XIX в.

Аннотация

В статье представлен один из периодов хронологической классификации украинских идеонимов, в частности рассмотрен такой их тип по времени возникновения, как новые идеонимы (возникли в XIX в.). Выяснено динамику их образования, вариативность, особенности присвоения или изменения названий, жанрово-ономастические трансформации, в некоторых случаях структурные и семантические модификации.

Ключевые слова: идеонимы, новые идеонимы, артионимы, библионимы, гемеронимы, поэтонимы, хрононимы.

Tsilyna M. M. Ukrainian ideonyms of XIX st.

Summary

The article represented one of the periods chronological classification of Ukrainian ideonyms, including their division is considered a time of occurrence, as new (emerged in the nineteenth century). Determine their variety, especially the assignment or change names in some cases, structural and semantic modifications.

Ukrainian biblionymiya nineteenth century – a large volume and by sector ramified system that has a manifestation, first of all, in names of collections of short stories, poetry and works of art that are classified as linguistic literature kogezyonims. Since this time, the Ukrainian literature clearly delineated three families formed and respective nazvotvorchyy division works on prozonims (proper names of prose works), poezonims (proper names of poetry works), dramonims (proper names of dramatic works).

In the nineteenth century significantly increases the number hemeronyms. Development drama contributed to the emergence spektaklonyms (names theatrical performances). However, for these items there is a certain genre syncretism.

At the turn of 1830–1840's the first photographs appeared in Galicia and in the middle of the XIX c. photography extends to the rest of Ukraine. In onomastic system at this time there are names circus performances, rooms – arenonyms.

Consequently, new ideonyms nineteenth century represent a wide palette propriatyv vocabulary quite compact in its quantitative composition and diverse in the sector affiliation classes of ideonyms. This dynamic formation of their own names due, above all extralinguistic factors, including the rapid development of science, literature, art and more.

Key words: *ideonyms; new ideonyms; artionyms; biblionyms; gemeronyms; poethonyms; hrononyms.*

УДК 811.161.2'27

Чучвара А. П.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка
E-mail: adriana.chuchvara@gmail.com

ОПОЗИЦІЯ ЛІТЕРАТУРНА МОВА – НЕЛІТЕРАТУРНІ ФОРМИ В ТЕКСТІ КІНОПОВІСТІ БОГДАНА ЖОЛДАКА «УКРИ»

У статті за допомогою лінгвістичного показника «відповідність лексичних засобів художнього тексту літературній мові – нелітературним формам» розкрито засоби вияву вербально-семантичного рівня у структурі мовної особистості письменника. Виокремлено форми розмовної мови, просторіччя (суржик), діалектну, жаргонну лексику та вульгаризми. Отримані результати дослідження важливі для практичних занять із соціолінгвістики, культури мови, лінгвістики тексту.

Ключові слова: *літературна мова, нелітературні форми, мовна особистість, Богдан Жолдак.*

Вивчення художнього дискурсу – одна з пріоритетних тем у сучасному мовознавстві. Однак соціолінгвістичний підхід до аналізу цієї проблеми все ще малорозвинений [5, с. 16–20; 14, с. 112–122; 17; 18, с. 109–112; 19; 20, с. 33–39; 21, с. 23–41]. Тому в статті розглянемо одне з питань соціолінгвістики – форми існування мови у суспільстві, тобто ознаки «літературне» – «нелітературне». Для розкриття проблеми використаємо теорію мовної особистості [2; 9–10], яку ілюструють три рівні: вербально-семантичний (мова), тезаурусний (інтелект), або лінгво-когнітивний рівень, та мотиваційний рівень (дійсність). Одиницями вербально-семантичного рівня є окремі слова, відношення між якими утворюють різноманітні граматико-парадигматичні, семантико-синтаксичні й асоціативні зв'язки [8, с. 671–672; 9, с. 36–56].

Вербально-семантичний рівень у структурі мовної особистості Богдана Жолдака розкриємо за допомогою такого лінгвістичного показника, як *відповідність* лексичних засобів тексту його кіноповісті «УКРИ» *літературній мові – нелітературним формам*. Завдання статті: 1) виокремити лексичні засоби художнього тексту, які відповідають літературній мові та нелітературним формам; 2) розкрити семантику й функціонування виокремлених одиниць. Для аналізу застосуємо описовий метод.

Відомо, що одна й та сама мова нормативно містить велику кількість субмов: окрім літературно орієнтованого варіанта, до неї входять мови різних наук, професійні жаргони, діалекти тощо. Головною ознакою форми існування мови вважають насамперед окрему структуру, тобто форма існування мови має не лише особливі лексику, фразеологію, а також фонологічну та граматичну специфіку. Серед форм існування мови є літературна мова (стандарт), народно-розмовна мова, койне, територіальні діалекти. У соціолінгвістиці питання про розмежування форм існування мови та деяких додаткових лексичних систем, зокрема просторіччя, соціальних діалектів, жаргонів, аргю, сленгу